

Dorota Roszkowska-Hołyśz

Uniwersytet Zielonogórski
e-mail: d.roszkowska@wez.uz.zgora.pl
ORCID: 0000-0001-7701-6412

SOCJALIZACJA EKONOMICZNA A WYBRANE ZACHOWANIA EKONOMICZNE DOROSŁYCH

ECONOMIC SOCIALIZATION VS. SELECTED ECONOMIC BEHAVIOR OF ADULTS

DOI: 10.15611/e21.2018.3.03
JEL Classification: D19

Streszczenie: Proces socjalizacji ekonomicznej jest wielowymiarowy i w jego obrębie wyróżnić można wiele kwestii. Postawiono problem badawczy, który zmierzał do ustalenia, jaki jest wpływ rodzicielskiej socjalizacji ekonomicznej na późniejsze zachowania ekonomiczne dorosłych. Celem publikacji była próba odnalezienia zależności między wybranymi przejawami socjalizacji ekonomicznej a wybranymi zachowaniami ekonomicznymi dorosłych. Przeprowadzono badanie ankietowe, które miało formę retrospektywną, odnosiło się zarówno do czasów dzieciństwa respondentów, jak i ich życia dorosłego. Wzięły w nim udział losowo wybrane 72 osoby dorosłe z województw lubuskiego i dolnośląskiego oraz wielkopolskiego, które zgodziły się odpowiedzieć na pytania zawarte w ankiecie. Pytania szczegółowe dążyły do ustalenia, czy wiek i miejsce zamieszkania badanych różnicuje przedstawiony przez nich obraz socjalizacji konsumenckiej, finansowej i ogólnej ekonomicznej. Należy odpowiedzieć pozytywnie na to pytanie. Każde pokolenie żyje w innych warunkach społeczno-ekonomicznych i wychowując swoje dzieci, kładzie nacisk na inne aspekty. W najmłodszych badanych grupach wiekowych otrzymywanie w dzieciństwie kieszonkowego obejmuje większość. Im starsi ankietowani, tym mniej wśród nich osób otrzymujących kieszonkowe. Zbadano, czy istnieje zależność między stosunkiem do własności i posiadania badanego i jego rodziców. Postawiono również pytanie, czy ankietowani, którzy określają gospodarowanie swoim budżetem jako łatwe, mogą zawdzięczać to wsparciu i nauce rodziców w czasach dzieciństwa. Otrzymane wyniki badań nie potwierdzają zależności między otrzymywaniem kieszonkowego w dzieciństwie i łatwym kontrolowaniem wydatków w dorosłości. Szkoła aktywnie angażuje się w nauczanie gospodarowania budżetem domowym od nastania czasów gospodarki rynkowej, co może być przyczyną wycofywania się z tego zadania rodziców i opiekunów u coraz młodszych pokoleń. W najmłodszej grupie respondentów konto miało 79%, po czym większość badanych w każdej starszej grupie wiekowej deklarowała, że konta nie miała. Zaobserwowano brak aktywnej socjalizacji konsumenckiej u osób starszych niż 55 lat.

Słowa kluczowe: socjalizacja ekonomiczna, socjalizacja finansowa, socjalizacja konsumencka.

Summary: The process of economic socialization is multidimensional and many issues can be distinguished within it. A research problem was aimed at determining the impact of parental economic socialization on later economic behavior of adults. The aim of the publication was to find a relationship between selected manifestations of economic socialization and selected economic behaviors of adults. A questionnaire survey was carried out, which took a retrospective form, related to the childhood of the subjects and their adult life. It was attended by randomly selected 72 adults from the Lubuskie, Dolnośląskie and Wielkopolskie voivodships, which agreed to answer the questions contained in the survey. Specific questions sought to determine whether the age and place of residence of the respondents differentiated the picture of consumer, financial and general economic socialization presented by them. The question should be answered positively. Every generation lives in different socio-economic conditions and by raising their children puts emphasis on other aspects. In the youngest age groups examined, the majority of children receive pocket money. The older respondents, the less people who receive pocket money. It was examined whether there was a relationship between the attitude to ownership and possession of the subject and his/her parents. The question was also asked whether the respondents who defined the management of their budget as easy, could owe it to the support and learning of parents in childhood. The results obtained do not confirm the relationship between pocket spending in childhood and easy control of adulthood expenditure. The school is actively involved in teaching the management of the household budget since the advent of the market economy, which may be the reason for the parents and carers withdrawing from this task at ever younger generations. There was a lack of active socialization of consumers and people older than 55 years.

Keywords: economic socialization, financial socialization, consumer socialization.

1. Wstęp

Dzięki procesowi socjalizacji dziecko staje się istotą społeczną, a proces ten trwa przez całe życie [Sztompka 2005, s. 391]. Socjalizacja zachodzi na wielu płaszczyznach. Agentami tego procesu są rodzice, szkoła, grupy rówieśnicze. Problemy tego okresu są poruszane w filozofii, ekonomii, socjologii, psychologii i pedagogice. Obecnie socjalizacja ekonomiczna stanowi zagadnienie analizowane także w ramach ekonomii behawioralnej. Rozważania teoretyczne stanowią przedmiot odrębnej publikacji.

W artykule, w ramach socjalizacji rodzicielskiej, mającej charakter pierwotny w stosunku do pozostałych jej rodzajów, postawiono problem badawczy, który zmierza do ustalenia, jaki jest wpływ socjalizacji ekonomicznej na późniejsze zachowania ekonomiczne dorosłych. Celem publikacji jest próba odnalezienia zależności między wybranymi przejawami socjalizacji ekonomicznej a wybranymi zachowaniami ekonomicznymi dorosłych. Przeprowadzono badanie ankietowe, które odnosiło się zarówno do czasów dzieciństwa osób badanych, jak i ich życia dorosłego. Respondenci poproszeni zostali o odpowiedzi na pytania, także dotyczące czasu, kiedy mieli 8-16 lat. Okres ten pokrywa kluczowe, opisywane w literaturze etapy socjalizacji ekonomicznej dziecka. Badanie zostało przeprowadzone w lipcu 2018 roku na terenie miasta Zielona Góra. Zmierzało do lepszego

poznania zjawiska socjalizacji ludzi w różnym wieku, wychowanych w różnych miejscach. Wzięły w nim udział losowo wybrane 72 osoby dorosłe z województwa lubuskiego i dolnośląskiego oraz wielkopolskiego, które zgodziły się odpowiedzieć na pytania zawarte w ankiecie. Przyjęto, według koncepcji P. Webleya i E.K. Nyhus [2013, s. 19-30], że istotnymi aspektami rodzicielskiej socjalizacji ekonomicznej są dawanie kieszonkowego, praca dziecka w domu, podejmowanie prac dorywczych oraz zachęta rodzicielska. Przyporządkowano je obszarom socjalizacji ekonomicznej, które wyróżniono. Wskazano na socjalizację konsumencką, finansową, ogólnoeconomiczną oraz wdrożenie do pracy.

Pytania szczegółowe zmierzały do ustalenia, czy wiek i miejsce zamieszkania badanych różnicuje przedstawiony przez nich obraz socjalizacji konsumenckiej, finansowej i ogólnoeconomicznej. Zbadano, czy istnieje zależność między stosunkiem do własności oraz posiadania badanego i jego rodziców. Postawiono również pytanie, czy ankietowani, którzy określają gospodarowanie swoim budżetem jako łatwe, mogą zawdzięczać to wsparciu i nauce rodziców w czasach dzieciństwa. Czy istnieje zależność między otrzymywaniem kieszonkowego w dzieciństwie i zdolnością do kontroli wydatków w dorosłości oraz racjonalnym gospodarowaniem wolnymi środkami – to pozostałe problemy szczegółowe, które postawiono.

Rodzice mogą uczyć swoje dzieci tworzenia odpowiedniego planu wydatków odpowiadającego potrzebom i jego kontroli, mogą zachęcać je do oszczędzania. Mogą także wprowadzać je aktywnie w rolę konsumenta i pracownika. Założono więc, że istnieje zależność między wykonywaniem przez rodziców opisanych czynności a zachowaniami ekonomicznymi: oszczędzaniem i racjonalnym wydawaniem pieniędzy, które oceniono jako pożądane. Hipoteza główna zakłada, że im bardziej zaangażowane działania rodziców w socjalizację ekonomiczną, tym łatwiejsze kontrolowanie wydatków, większa skłonność do oszczędzania. Przyjęto, że ci badani, którzy jako dzieci otrzymywali kieszonkowe, również wykazują pozytywne zachowania ekonomiczne jako dorośli (kontrolują swoje wydatki oraz gromadzą oszczędności). Założono, że dorośli, których dzieciństwo przypadało na lata kryzysu, wykazywać będą wyraźniej zarysowane zachowania akumulacyjne (posiadanie dóbr trwałych). Ci badani, których rodzice uczyli gospodarować budżetem, przypuszczalnie jako dorośli oceniać będą gospodarowanie budżetem jako łatwe.

W badaniu wzięło udział 49 kobiet i 23 mężczyzn w różnym wieku (tab. 1); 60% badanych ma wykształcenie wyższe, 21% średnie, 15% gimnazjalne. Jedna osoba ma wykształcenie podstawowe, a dwie zasadnicze zawodowe.

Stwierdzono również na podstawie badania, że miejsce zamieszkania obecnie i miejsce zamieszkania w okresie dzieciństwa różnią się.

Tabela 1. Wiek badanych osób

Wiek	Liczba osób	Odsetek
Poniżej 25	18	25
25-35	12	17
36-45	23	32
46-55	10	14
56-65	5	7
66-75	4	6
Suma	72	100

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Miejsce zamieszkania badanych

Miejsce zamieszkania	Liczba mieszkańców	Obecnie	Odsetek	W okresie dzieciństwa %	
Małe miasto	do 20 000	10	14	17	24
Średnie miasto	20-100 000	10	14	13	18
Miasta duże	>100 000	44	61	31	43
Wieś		8	11	11	15
		72	100	72	100

Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej respondentów zamieszkuje duże miasta i jest ich więcej niż w czasach dzieciństwa. Zdecydowana większość badanych zamieszkuje duże miasta. Po 14% pochodzi z miast małych i średnich, a 10% jest mieszkańcami wsi. Nastąpił odpływ badanych mieszkańców z małych i średnich miast i wsi.

2. Socjalizacja finansowa

Ważnym wymiarem socjalizacji ekonomicznej jest socjalizacja finansowa. Obejmuje ona zrozumienie istoty i funkcji pieniądza oraz roli instytucji finansowych w gospodarce. To nauka oszczędzania, nauka w zakresie ubezpieczeń i podatków [Harmacińska, Szmelter 2015]. Pierwsze pytanie dotyczyło kieszonkowego otrzymywanego przez badanych między 8 a 16 rokiem życia [Webleys, Nyhus 2013, s. 22]. Kieszonkowe to pieniądze, na których dziecko może ćwiczyć racjonalne gospodarowanie budżetem, oszczędzanie.

Tabela 3 ukazuje odpowiedzi z uwzględnieniem miejsca zamieszkania. Ogółem 45% ankietowanych otrzymywało kieszonkowe regularnie. Nie otrzymywało takiego wsparcia 31% badanych, a nieregularne kieszonkowe dostawało 25%. W przekroju zamieszkania ponad połowa mieszkańców małych miast nie otrzymywało kieszonkowego, tak jak 12% mieszkańców średnich miast i 29% mieszkańców dużych miast. Odpowiedzi mieszkańców wsi rozkładają się niemal równo we wszystkich kategoriach.

Tabela 3. Otrzymywanie kieszonkowego w dzieciństwie według miejsca zamieszkania

Zamieszkanie/ kieszonkowe	Małe miasto	%	Średnie miasto	%	Duże miasto	%	Wieś	%	Suma	%
Regularnie	5	38	12	70	11	35	4	36	23	45
Nieregularnie	1	8	3	18	11	35	3	28	18	25
Nie	7	54	2	12	9	30	4	36	22	31
Suma	13	100	17	100	31	100	11	100	72	100

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. Otrzymywanie kieszonkowego według wieku badanych

Wiek/ kieszonkowe	Do 25	%	26- -35	%	36- -45	%	46- -55	%	56- -65	%	66- -75	%
Regularnie	17	90	6	46	6	29	3	30	0	0	0	0
Nieregularnie	1	5	5	39	8	38	2	20	2	40	0	0
Nie	1	5	2	15	7	33	5	50	3	60	4	100
Suma	19	100	13	100	21	100	10	100	5	100	4	100

Źródło: opracowanie własne.

Otrzymane wyniki wskazują, że 36% mieszkańców wsi nie otrzymywało kieszonkowego. Regularnie kieszonkowe otrzymywało 39% mieszkańców małych miast oraz 70% mieszkańców miast średnich oraz 35% mieszkańców miast dużych. Podział z uwzględnieniem wieku uwidacznia, że jedynie 5% respondentów w wieku do 25 lat nie otrzymywało kieszonkowego. W tej grupie wiekowej 90% otrzymuje je regularnie. Respondenci z przedziału wiekowego 26-35 lat w 46% otrzymywali kieszonkowe regularnie, 39% tej zbiorowości wskazało na nieregularne wpływy, a 15% nie dostawało pieniędzy. Respondenci o wieku 36-45 lat dzielą się równo między tych, którzy kieszonkowe otrzymywali regularnie (29%), tych, którzy dostawali je nieregularnie, i tych którzy nie otrzymywali kieszonkowego (odpowiednio: 38%, 33%). U osób starszych widoczne jest to, że wpływy były nieregularne lub ich nie było. Widoczna jest zależność między wiekiem ankietowanych a otrzymywaniem kieszonkowego. W najmłodszych grupach wiekowych otrzymywanie w dzieciństwie kieszonkowego obejmuje większość badanych. Im starsi ankietowani, tym mniej wśród nich osób otrzymujących kieszonkowe. Tutaj istotną rolę mogą odgrywać zmiany systemowe, jakie zaszły w Polsce w ostatnich 30 latach. Czasy transformacji ustrojowej, które wiązały się z ogromnym spadkiem siły nabywczej dochodów ludności, nie sprzyjały dawaniu kieszonkowego, które jest przecież zobowiązaniem dobrowolnym.

Przyjęto w hipotezie, że ci badani, którzy jako dzieci otrzymywali kieszonkowe, łatwo kontrolują swoje wydatki. Nie potwierdzają jej otrzymane wyniki badań. Współczynnik korelacji $-0,095$ poniżej wartości z poziomu istotności $0,05$ nie pozwala odrzucić hipotezy alternatywnej. Kieszonkowe jest tylko jednym z wielu czynników mogących wpływać na zdolność kontroli wydatków; w niniejszym badaniu nie jest to zależność istotna.

Tabela krzyżowa przedstawia otrzymywanie kieszonkowego w dzieciństwie zróżnicowane postrzeganiem kontrolowania wydatków w dorosłości. Wśród tych, którzy regularnie otrzymywali kieszonkowe, 72% postrzega kontrolowanie wydatków jako bardzo lub raczej łatwe, w grupie otrzymującej kieszonkowe nieregularnie – 56%. Jednocześnie łatwo kontroluje wydatki 82% osób, które nie dostawały kieszonkowego.

Tabela 5. Otrzymywanie kieszonkowego w dzieciństwie a postrzeganie kontroli własnych wydatków w dorosłości

Kieszonkowe/kontrola wydatków	Regularnie	%	Nieregularnie	%	Nie	%
Bardzo łatwe	6	19	3	17	6	27
Raczej łatwe	17	53	7	39	12	55
Raczej trudne	7	22	8	44	4	18
Bardzo trudne	2	6	0	0	0	0
Suma	32	100	18	100	22	100

Źródło: opracowanie własne.

Na pytanie, czy rodzice (opiekunowie) próbowali nauczyć badanych, jak dobrze gospodarować własnymi pieniędzmi [Webleys, Nyhus 2013, s. 22], odpowiedzi kształtowały się tak, że 46% twierdzi, że otrzymało rady i praktyczną pomoc, a 54% badanych przyznaje, że musiało się uczyć tego samodzielnie. Tabela 6 ukazuje odpowiedzi na to pytanie z uwzględnieniem kryterium wieku ankietowanych. Częstości wskazań aktywnego nauczania gospodarowania budżetem są największe u pokolenia powojennego (70%), u coraz młodszych ankietowanych zaś systematycznie maleją. Wśród najmłodszych było tego uczonych tylko 37% uczestników badania.

Tabela 6. Nauczanie gospodarowania budżetem w dzieciństwie a wiek badanych

Wiek/ odpowiedź	Do 25	%	26-35	%	36-45	%	46-55	%	56-65	%	66-75	%
Udzielali mi rad i praktycznej pomocy	7	37	7	54	12	57	7	70	1	20	0	0
Musiałem uczyć się tego sam	12	63	6	46	9	43	3	30	4	80	4	100
Suma	19	100	13	100	21	100	10	100	5	100	4	100

Źródło: opracowanie własne.

Takie wyniki powiązać można z losami gospodarczymi Polaków, którzy po wojnie doświadczyli ubóstwa – wtedy ważne było umiejętne zaspokajanie potrzeb. Sztukę tę pragnęli przekazać dzieciom. Obecnie, od nastania czasów gospodarki rynkowej szkoła aktywnie angażuje się w nauczanie gospodarowania budżetem domowym, co może być przyczyną wycofywania się z tego zadania rodziców i opiekunów.

Nauka oszczędzania jest elementem socjalizacji finansowej. Rodzice (dziadkowie) zachęcali podopiecznych do oszczędzania pieniędzy [Webleys, Nyhus 2013, s. 22], kiedy ci byli między 8 a 16 rokiem życia – aż 75% badanych wskazało, że powiedzieli im, jak ważne jest oszczędzanie. Jednocześnie 25% twierdzi, że nie byli

zachęceni do oszczędzania. Miejsce zamieszkania nie różnicuje tych odpowiedzi w sposób istotny.

Tabela 7. Zachęcanie do oszczędzania przez rodziców a wiek badanych

Zamieszkanie/zachęcanie do oszczędzania	Małe miasto	%	Średnie miasto	%	Duże miasto	%	Wieś	%
Rodzice zachęcali mnie do oszczędzania	10	77	13	76	23	74	8	73
Nie zachęcano mnie do oszczędzania	3	23	4	24	8	26	3	27
Suma	13	100	17	100	31	100	11	100

Źródło: opracowanie własne.

Socjalizacja finansowa odbywa się również przez dawanie przykładu. Większość, bo 89%, badanych twierdzi, że rodzice (opiekunowie) oszczędzali pieniądze (11% nie oszczędzało). Jednocześnie 44% badanych wskazało, że rodzice podejmowali różne dorywcze prace zarobkowe, 54% takich aktywności nie podejmowało.

Istotnym elementem socjalizacji finansowej jest nauka korzystania z konta. Dla dzieci i młodzieży dostępność kont wzrosła po transformacji ustrojowej, w związku z czym aspekt ten dotyczy tylko części badanych respondentów. Ogółem 29% badanych osób przyznaje, że miało konto jako dziecko. Ponad $\frac{3}{4}$ (71%) uczestników konta w banku nie miało.

Tabela 8. Posiadanie konta w dzieciństwie według wieku badanych

Konto	Do 25	%	26-35	%	36-45	%	46-55	%	56-65	%	66-75	%
Tak	15	79	2	15	2	10	2	20	0	0	0	0
Nie	4	21	11	85	19	90	8	80	5	100	4	100
Suma	19	100	13	100	21	100	10	100	5	100	4	100

Źródło: opracowanie własne.

Tabela krzyżowa uwzględniająca wiek potwierdza, że w najmłodszej grupie respondentów konto miało 79%, po czym większość respondentów w każdej grupie wiekowej deklarowała, że konta nie miała.

3. Wdrożenie do pracy

Młody człowiek powinien uświadomić sobie konieczność pracy. Od najmłodszych lat winien się do niej wdrażać, na poziomie zarówno pracy w gospodarstwie domowym, jak i zarobkowym. Postawiono pytanie, które dotyczyło częstości drobnych

prac domowych wykonywanych między 8 a 16 rokiem życia (jak koszenie trawnika czy mycie samochodu), za które ankietowany otrzymywał pieniądze od swoich rodziców; 17% badanych wykonywało takie prace często, 21% czasami. Ponad jedna trzecia (40%) nie wykonywała ich nigdy. Jednocześnie 13% za wykonywanie takich prac otrzymywało kieszonkowe. Ankietowani wskazywali również swoje obowiązki domowe. Najczęstsze wskazania uzyskało sprzątnięcie swojego pokoju oraz wynoszenie śmieci (71% i 53%), jak również odkurzanie – 64%. Co trzeci respondent musiał sprzątać łazienkę, kuchnię, cały dom i opiekować się zwierzętami domowymi, 39% pomagało w ogrodzie. Co czwarta badana osoba wskazywała równorzędnie prasowanie i wywieszanie prania oraz gotowanie i palenie w piecu. Najrzadziej wskazywano pomoc w gospodarstwie rolnym i mycie samochodu (17%).

Istotnym elementem socjalizacji ekonomicznej jest podejmowanie pracy. Dla nieletnich dostępne są często prace dorywcze [Webleys, Nyhus 2013, s. 22]. Pytanie następne badało możliwość zarobkowania dorywczo, gdy badany miał od 8 lat do 16 lat.

Tabela 9. Możliwość zarobkowania dorywczego a miejsce zamieszkania

Zamieszkanie/ odpowiedź	Małe miasto	%	Średnie miasto	%	Duże miasto	%	Wieś	%
Było wiele możliwości – korzystałem	10	77	6	35	8	26	1	9
Kilka razy pracowałem dorywczo	1	8	6	35	13	42	6	55
Nie korzystałem, choć mogłem	0	0	2	12	6	19	3	27
Nie było możliwości	2	15	3	18	4	13	1	9
Suma	13	100	17	100	31	100	11	100

Źródło: opracowanie własne.

Ogółem 71% uczestników ankiety dostrzegало możliwości dorobienia i z nich korzystało. Tylko 14% nie miało pracy w badanym okresie; również 14% nie miało możliwości, by pracować. Odpowiedzi zróżnicowane względem miejsca zamieszkania (tab. 9) ukazują, że prace dorywcze są popularne wśród mieszkańców małych miast, gdzie wielu uczestników badania często je wykonywało. W miastach średnich i dużych wskaźniki odpowiedzi są o połowę mniejsze. Na wsi najpopularniejszą odpowiedzią jest: „kilka razy pracowałem dorywczo” (55%); były to prace sezonowe w okolicznych gospodarstwach rolnych. Sumując, należy stwierdzić, że prace dorywcze cieszyły się największą popularnością w małych miastach, większą niż w miastach średnich i dużych oraz na wsiach.

Tabela 10 (krzyżowa, uwzględniająca miejsce zamieszkania) nie uwidacznia zachęty rodziców zróżnicowanej miejscem zamieszkania. Wszędzie większość rodziców zachęcała swoje dzieci, aby sobie dorobiły.

Tabela 10. Zachęta rodziców do prac dorywczych a miejsce zamieszkania

Miejsce zamieszkania/ zachęta rodziców do prac dorywczych	Małe miasto	%	Średnie miasto	%	Duże miasto	%	Wieś	%
Tak	9	69	11	65	21	68	9	82
Nie	4	31	6	35	10	32	2	18
Suma	13	100	17	100	31	100	11	100

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 11 przedstawia podejmowanie prac dorywczych przez rodziców ankietowanych, ponieważ socjalizacja ekonomiczna zachodzi także przez dawanie przykładu dzieciom.

Tabela 11. Podejmowanie prac dorywczych w dzieciństwie według miejsca zamieszkania

	Małe miasto	%	Średnie miasto	%	Duże miasto	%	Wieś	%
Tak	6	60	4	40	26	59	3	38
Nie	4	40	6	60	18	41	5	63
Suma	10	100	10	100	44	100	8	100

Źródło: opracowanie własne.

Wśród mieszkańców małych miast 60% ankietowanych udzieliło pozytywnej odpowiedzi na to pytanie, podobnie jak 59% mieszkańców miast dużych. Mieszkańcy wsi w 63% nie podejmowali prac dorywczych. Prowadzenie gospodarstwa jest pracochłonne, włączają się w nie wszyscy członkowie rodziny, w tym dzieci.

3. Socjalizacja konsumencka

Wśród badaczy socjalizacji ekonomicznej szczególne znaczenie ma socjalizacja konsumencka. Jest definiowana jako proces, podczas którego dzieci nabywają umiejętności, wiedzę i doświadczenie niezbędne do funkcjonowania jako konsumenci [Schiffman, Kanuk 2004, s. 349]. Istotnym elementem socjalizacji konsumenckiej jest zapoznanie dziecka z zagadnieniami dotyczącymi kupowania.

Na pytanie, czy rodzice (opiekunowie) chodzili z badanymi na zakupy, 71% odpowiedziało pozytywnie, a 29% negatywnie. Tabela 12 uwidacznia, że nie ma istotnego zróżnicowania tych odpowiedzi według miejsca zamieszkania.

Rodzice świadomie mogli uczyć swoje dziecko bycia konsumentem i podczas zakupów tłumaczyć różnice między produktami oraz wyjaśniać swoje wybory. Deklaruje tak 42% badanych. Jednocześnie 58% tego nie doświadczyło.

Tabela 13, gdzie odpowiedzi zostały zróżnicowane pod względem wieku, uwidacznia jedynie brak tej aktywnej socjalizacji konsumenckiej u osób starszych niż 55 lat. Tu tendencja się odwraca.

Tabela 12. Wspólne zakupy z rodzicami według miejsca zamieszkania

Wspólne zakupy	Małe miasto	%	Średnie miasto	%	Duże miasto	%	Wieś	%
Tak	8	62	14	82	20	65	9	82
Nie	5	38	3	18	11	35	2	18
Suma	13	100	17	100	31	100	11	100

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 13. Tłumaczenie wyborów zakupowych według wieku badanych

Wiek/odpowiedź	Do 25	%	26-35	%	36-45	%	46-55	%	56-65	%	66-75	%
Tak	16	84	11	85	16	76	8	80	1	20	0	0
Nie	3	16	2	15	5	24	2	20	4	80	4	100
Suma	19	100	13	100	21	100	10	100	5	100	4	100

Źródło: opracowanie własne.

Istotnym elementem stawania się świadomym konsumentem jest również nauka przysługujących praw; 53% rodziców badanych osób starało się przekazać wiedzę w tym zakresie, podczas gdy 42% nie mówiło nic, z czego 6% uważało, że powinna się tym zajmować szkoła.

Tabela 14. Nauka bycia świadomym konsumentem według miejsca zamieszkania

Odpowiedź	Małe miasto	%	Średnie miasto	%	Duże miasto	%	Wieś	%
Przekazywali wiedzę	9	69	11	69	11	37	5	45
Uważali, że to zadanie szkoły	1	8	1	6	1	3	1	9
Nic nie mówili	3	23	4	25	18	60	5	45
Suma	13	100	16	100	30	100	11	100

Źródło: opracowanie własne.

Odpowiedzi zróżnicowane względem miejsca zamieszkania pokazują, że w małych i średnich miastach ankietowani w większości deklarują, że rodzice przekazywali tę wiedzę (69%), odwrotnie niż w miastach dużych i na wsi, gdzie większość (63% i 54%) podawała, że rodzice nic nie mówili (odpowiednio 3% i 9% z tej grupy uważa, że jest to zadanie szkoły).

Zadano pytanie, czy gdy badany był między 8 a 16 rokiem życia, mógł wydawać pieniądze, jak chciał [Webley, Nyhus 2013]. Ogółem 93% ankietowanych mogło samodzielnie decydować o swoich wydatkach, z czego 33% informowało rodziców

o swoich decyzjach, 26% otrzymywało porady od rodziców, 33% miało pełną niezależność wydatków.

Tabela 15. Samodzielność wydatkowania pieniędzy według miejsca zamieszkania

Odpowiedź	Małe miasto	%	Średnie miasto	%	Duże miasto	%	Wieś	%	Suma	%
Zależało od rodziców	1	8	1	6	0	0	3	27	5	7
Decydowałem sam, rodzice doradzali	1	8	5	29	8	26	5	45	19	26
Decydowałem sam, informowałem rodziców	5	38	6	35	10	32	3	27	24	33
Sam	6	46	5	29	13	42	0	0	24	33
Suma	13	100	17	100	31	100	11	100	72	100

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 15 ukazuje odpowiedzi zróżnicowane pod względem miejsca zamieszkania: 73% mieszkańców wsi, 92% mieszkańców małych miast, 94% mieszkańców średnich miast i 100% mieszkańców miast dużych mogło samodzielnie decydować o tym, jak wydaje swoje kieszonkowe. Rodzice doradzali, byli informowani lub nie wiedzieli, w jaki sposób ich dziecko wydaje swoje kieszonkowe.

Niektórzy ludzie wydają wszystkie swoje pieniądze natychmiast. Inni oszczędzają, aby mieć środki w razie nagłej potrzeby. Ankietowani odpowiadali, co robią z pieniędzmi, które pozostały po niezbędnych wydatkach przeznaczonych na jedzenie, czynsz/kredyt i inne potrzebne rzeczy. Ogółem 8% preferuje wydawanie natychmiast wolnych środków, podczas gdy 63% część wyda, a część odłoży, 28% wskazało, że chce zaoszczędzić tyle, ile może. Tabela 16 przedstawia odpowiedzi na pytanie o wydawanie wolnych środków – zróżnicowane pod względem otrzymywania (lub nie) kieszonkowego.

Wśród osób, które natychmiast wydają wolne środki, najwięcej jest tych, które w dzieciństwie nieregularnie dostawały kieszonkowe. Część odkładają osoby zarówno z regularnym kieszonkowym (największy udział: 51%), jak i te, które go nie dostawały lub dostawały nieregularnie. Wśród tych, którzy chcą zaoszczędzić jak najwięcej, najwięcej jest badanych, którzy nie dostawali kieszonkowego. Niemal tyle samo jest w tej grupie osób z regularnym kieszonkowym. Przyjęto w hipotezie, że ci badani, którzy jako dzieci otrzymywali kieszonkowe, również wykazują pozytywne zachowania ekonomiczne jako dorośli, tzn. gromadzą oszczędności. Współczynnik korelacji jest słabo dodatni i wynosi ($r = 0,022$, $N = 72$, $p = 0,05$).

Tabela 16. Wydawanie wolnych środków zróżnicowane pod względem otrzymywania (lub nie) kieszonkowego

Wolne środki/ kieszonkowe	Natychmiast wydaję	%	Część wydam, część odkładam	%	Chcę zaoszczędzić tyle, ile mogę	%
Regularnie	2	29	23	51	7	35
Nieregularnie	3	43	10	22	5	25
Nie	2	29	12	27	8	40
Suma	7	100	45	100	20	100

Źródło: opracowanie własne.

Kontrolowanie wydatków ma związek z umiejętnym gospodarowaniem budżetem konsumenta. Badani odpowiadali, czy mają trudności z kontrolowaniem swoich wydatków. Co piąta badana osoba (21%) uważa, że bardzo łatwo jest gospodarować budżetem domowym. Dla połowy jest to w miarę łatwe. Jednocześnie stanowi to mniejszą lub większą trudność dla 29% (26% i 3%). Tabela 17 przedstawia odpowiedzi na to pytanie z uwzględnieniem działań rodziców, którzy uczyli dzieci, jak gospodarować własnym budżetem.

Tabela 17. Postrzeżenie trudności gospodarowania budżetem domowym a nauka tego w dzieciństwie

Gospodarowanie budżetem/nauka	Bardzo łatwe	%	W miarę łatwe	%	Trudne	%	Bardzo trudne	%
Uczyli mnie	10	67	14	41	5	26	2	50
Musiałem uczyć się tego sam	5	33	20	59	14	74	2	50
Suma	15	100	34	100	19	100	4	100

Źródło: opracowanie własne.

Kontrolowanie wydatków jest łatwe dla 67% uczonych budżetowania. Wśród osób, które oceniły kontrolowanie wydatków jako w miarę łatwe, 59% musiało się uczyć budżetowania samodzielnie. Wśród tych, którzy kontrolowanie własnych wydatków oceniają jako trudne, 74% uczyło się gospodarowania budżetem samodzielnie. W grupie, która uznała kontrolowanie wydatków za bardzo trudne, najmniej licznej, odpowiedzi rozłożyły się po równo: 2 osoby uczyli rodzice i 2 osoby samodzielnie uczyły się budżetowania. W hipotezie założono, że ci badani, których rodzice uczyli gospodarować budżetem, jako dorośli oceniają gospodarowanie budżetem jako łatwe. Badanie nie daje jasnej odpowiedzi, korelacja $r = 0,172$ jest poniżej wartości z poziomu istotności 0,05.

4. Socjalizacja ogólnoeconomiczna

Wiele zagadnień poruszonych w badaniu nie należy do socjalizacji finansowej ani konsumenckiej. Nie jest również elementem wdrażania dziecka do pracy. Określono je mianem socjalizacji ogólnoeconomicznej.

Ludzi różni stosunek do własności i posiadania dóbr materialnych. Badani odpowiadali, jak ważne było dla ich rodziców posiadanie na własność dóbr trwałych, takich jak mieszkanie czy ziemia. Do wyboru przedstawione zostały dwie skrajne postawy. Ogółem 60% deklaruje, że rodzice zawsze powtarzali, że zgromadzone dobra trwale zostają i nie tracą na wartości, a kiedyś, w razie potrzeby, będzie można je sprzedać. Przeciwnie, 26% osób badanych rodzice przekazali, że w życiu liczy się zdobywanie doświadczeń, a nie dobra materialne, które nie czynią życia ciekawszym. Jednocześnie 14% twierdzi, że rodzice nic nie mówili na ten temat.

Tabela 18 ukazuje rozkład tych odpowiedzi z uwzględnieniem miejsca zamieszkania.

Tabela 18. Stosunek do dóbr trwałych z uwzględnieniem miejsca zamieszkania

Stosunek do dóbr trwałych	Małe miasto	%	Średnie miasto	%	Duże miasto	%	Wieś	%
Dobra trwale zostają	10	77	9	53	16	52	7	64
Liczy się zdobywanie doświadczeń	2	15	7	41	8	26	2	18
Nic nie mówili	1	8	1	6%	7	23	2	18
Suma	13	100	17	100	31	100	11	100

Źródło: opracowanie własne.

W małych miastach dominują postawy materialistyczne, 77% osób było uczonych, że zgromadzone dobra trwale zostają i nie tracą na wartości, i że można je sprzedać w razie potrzeby. W dużych i średnich miastach oraz na wsi jest podobnie, chociaż przewaga postaw materialistycznych jest słabiej zarysowana.

Kolejne pytanie zmierzało do ustalenia aktualnego stosunku badanych do własności i posiadania dóbr. Przedstawiono stwierdzenia, a badani mieli zaznaczyć, z którymi się utożsamiają. Ogółem 36% deklaruje, że nigdy nie pozbywa się zgromadzonych rzeczy. Im ich więcej, tym lepiej. Zawsze coś się może kiedyś przydać. Połowa z tych osób podkreśla, że pochodzi z rodziny, gdzie zbieranie było na porządku dziennym, ponieważ dzieciństwo przypadło na lata kryzysu. Reszta badanych (64%) nie zbiera rzeczy i nie gromadzi dóbr, 6% deklaruje, że pozbywa się zbędnych rzeczy. Tabela 19 ukazuje odpowiedzi na to pytanie zróżnicowane pod względem wieku.

W grupie respondentów najmłodszych 95% nie gromadzi rzeczy. Respondenci w wieku 26-35 lat robią to w 85%, w wieku 36-45 lat w 43%, a w wieku 46-55 lat

Tabela 19. Stosunek do dóbr materialnych według wieku badanych

Wiek/ odpowiedź	Do 25	%	26-35	%	36-45	%	46-55	%	56-65	%	66-75	%
Nie pozbywam się gromadzonych rzeczy – im ich więcej, tym lepiej	1	5	2	15	12	57	5	50	3	60	3	75
Nie gromadzę rzeczy, staram się mieć rzeczy potrzebne	18	95	11	85	9	43	5	50	2	40	1	25
Suma	19	100	13	100	21	100	10	100	5	100	4	100

Źródło: opracowanie własne.

w 50%. Wartość ta maleje wraz z analizowaniem kolejnych coraz starszych grup. Rzeczy zbiera 60% i 75% osób w najstarszych grupach wiekowych. Założono, że dorośli, których dzieciństwo przypadało na lata kryzysu, wykazywać będą wyraźniej zarysowane zachowania akumulacyjne i powyższe zestawienie potwierdza tę hipotezę.

Zbadano, czy istnieje zależność między stosunkiem do własności i posiadania badanego i jego rodziców. Stwierdzenia, do których ustosunkowywali się badani, podzielono na materialistyczne i niematerialistyczne: akcentujące lub nie posiadanie i gromadzenie rzeczy. Tabela 20 ukazuje, że 40% rodziców przekazujących dzieciom postawy materialistyczne zdołało u swoich dzieci wykształcić również postawy materialistyczne. Jednocześnie 57% dzieci rodziców o postawach materialistycznych prezentuje postawy niematerialistyczne. Rodzice o postawach niematerialistycznych w 63% wychowali dzieci o takich postawach. Jednocześnie 37% dzieci tych rodziców zbiera i gromadzi rzeczy. Rodzice, którzy nic nie mówili swoim dzieciom o zbieraniu rzeczy, w 54% wychowali dzieci o postawach niematerialistycznych, 28% tej zbiorowości to dzieci o neutralnej postawie wobec posiadania i zbierania.

Tabela 20. Postawy materialistyczne i niematerialistyczne rodziców i dzieci

Postawy wśród rodziców i dzieci	Materia- listyczne	%	Niemateria- listyczne	%	Nic nie mówili	%	Suma	%
Materialistyczne	17	40	7	37	2	18	26	36
Niematerialistyczne	24	57	12	63	6	54	42	58
Neutralne	1	3	0	0	3	28	4	6
Suma	42	100	19	100	11	100	72	100

Źródło: opracowanie własne.

Rozmowy w domu o zjawiskach zachodzących w sferze gospodarowania to doskonała płaszczyzna do nauki. Respondentom postawiono pytanie, czy rozmawiano w ich domach o ekonomii i finansach.

Tabela 21. Rozmowy w domu o zjawiskach ekonomicznych według miejsca zamieszkania

Czy rozmawiano o ekonomii i finansach w domu?	Małe miasto	%	Średnie miasto	%	Duże miasto	%	Wieś	%
Nigdy	0	0	2	12	5	16	0	0
Rzadko	9	69	9	53	17	55	7	64
Często	4	31	6	35	9	29	4	36
Suma	13	100	17	100	31	100	11	100

Źródło: opracowanie własne.

Ogółem 58% badanej zbiorowości twierdzi, że takie rozmowy odbywały się rzadko, u 32% zaś były częste. Jedynie 10% respondentów deklaruje, że nigdy w domu nie mówiono o ekonomii i finansach. Tabela 21 przedstawia odpowiedzi z uwzględnieniem miejsca zamieszkania – potwierdzono w niej wnioski ogólne.

5. Zakończenie

Przeprowadzone badanie pozwoliło przybliżyć złożoność kwestii składających się na zjawisko socjalizacji ekonomicznej. Podsumowując, należy zgodzić się z hipotezą główną, która zakładała, że zaangażowane działania rodziców w socjalizację ekonomiczną zarówno pozwalają w późniejszym czasie na łatwiejsze kontrolowanie wydatków, jak i powodują większą skłonność do oszczędzania u dzieci. Rodzice, którzy przywiązywali wagę do gromadzenia dóbr trwałych w największym stopniu (w porównaniu z rodzicami nieprzywiązującymi do tego wagi), wychowali dzieci o tych samych postawach. Należy jednak stwierdzić, że najczęstsze prezentowane postawy badanych nie mają charakteru materialistycznego, niezależnie od poglądów rodziców w tym aspekcie. W hipotezie założono też, że ci badani, których rodzice uczyli gospodarować budżetem, jako dorośli oceniają gospodarowanie budżetem jako łatwe. Badanie nie daje jasnej odpowiedzi. Przyjęto, że ci respondenci, którzy jako dzieci otrzymywali kieszonkowe, również wykazują pozytywne zachowania ekonomiczne jako dorośli (kontrolują swoje wydatki oraz gromadzą oszczędności). Wyniki badań są bardziej złożone. Wśród tych, którzy wydają natychmiast wolne środki, najwięcej jest tych, którzy otrzymywali kieszonkowe nieregularnie. Z kolei wśród tych, którzy chcą zaoszczędzić jak najwięcej, dominują ci, którzy nie otrzymywali kieszonkowego, a wśród tych, którzy część wydadzą, a część oszczędzą, dominują otrzymujący regularnie kieszonkowe w dzieciństwie. Dorośli, których dzieciństwo przypadało na lata kryzysu, wykazali wyraźniej zarysowane zachowa-

nia akumulacyjne (posiadanie i zbieranie dóbr trwałych). Ci badani, których rodzice uczyli gospodarować budżetem, przypuszczalnie jako dorośli będą oceniali gospodarowanie budżetem jako łatwe. Nie potwierdzają tego jednoznacznie otrzymane wyniki badań. Ci, którzy regularnie otrzymywali kieszonkowe, w 72% postrzegali kontrolowanie wydatków jako bardzo lub raczej łatwe. W grupie otrzymującej kieszonkowe nieregularnie – 56%. Jednocześnie łatwo kontrolowało wydatki 82% ankietowanych, którzy nie dostawali kieszonkowego.

Warto przeprowadzić badania na większą skalę, by spełniały walor reprezentatywności. Warto również skupić się na konkretnych grupach, wyodrębnionych na podstawie kryterium zarówno wieku, jak i miejsca zamieszkania, aby uzyskać bardziej spójne wyniki, mówiące więcej o danej zbiorowości.

Literatura

- Harmacińska M., Szmelter M., 2015, *Socjalizacja ekonomiczna dzieci i młodzieży*, International Business and Global Economy, no. 34, s. 184-197, dostęp: <https://ekonom.ug.edu.pl/web/download.php?OpenFile=1664>.
- Roter A., 2005, *Proces socjalizacji dzieci w warunkach ubóstwa społecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Webley P., Nyhus E.K., 2013, *Economic socialization, saving and assets in European young adults*, Economics of Education Review, 33, s. 19-30.
- Schiffman L., Kanuk L.L., 2004, *Consumer behavior*, 8th edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey.
- Sztompka P., 2005, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków.